

Centraal Bureau
voor de Statistiek

Bevolkingstrends 2013

Bevolkingsprognose 2012–2060: veronderstellingen over de geboorte

**Gijs Beets
Arie de Graaf
Coen van Duin
oktober 2013**

In de laatste bevolkingsprognose van het CBS, die in december 2012 uitkwam, wordt verondersteld dat jonge generaties vrouwen gemiddeld 1,75 kind per vrouw zullen krijgen. Al ruim een decennium zijn er geen aanwijzingen gevonden om het toekomstig kindertal bij te stellen. Dat heeft vooral te maken met de waarneming dat het uitstelgedrag van het eerste kind nagenoeg voltooid is en 'uitgestelde kinderen' zijn 'ingehaald'. De leeftijd- en rangnummerspecifieke vruchtbaarheidscijfers worden dus constant verondersteld. Fluctuaties kunnen nog wel optreden naar aanleiding van onvoorziene, tijdelijke verstoringen, zoals de financieel-economische crisis van dit moment. Dat geldt niet voor vrouwen van 35 jaar of ouder want voor hen is uitstel niet langer mogelijk of wenselijk.

De opeenvolgende Onderzoeken Gezinsvorming (OG) duiden mogelijk op een toekomstige stijging van het kindertal. Jonge vrouwen in 2008 verwachtten uiteindelijk meer kinderen te krijgen dan hun leeftijdgenoten in 2003 en 1998. Omdat hiervan in de realisaties niets zichtbaar is en het mogelijk is dat de geboorteverwachtingen in 2008 een positieve vertekening hebben, samenhangend met de voorafgaande periode van hoogconjunctuur, is besloten om de veronderstellingen voor de realisaties op basis van deze verwachtingen in de prognose niet aan te passen. In 2013 komen nieuwe OG-gegevens beschikbaar, waaruit mogelijk duidelijker wordt welke invloed de crisis heeft gehad op de geboorteverwachtingen.

1. Inleiding

In het afgelopen decennium heeft het CBS vijf bevolkingsprognoses gepubliceerd, maar er was telkens geen aanleiding de veronderstellingen ten aanzien van de toekomstige geboortepatronen aan te passen. Eind december 2012 heeft het CBS een nieuwe bevolkingsprognose voor de lange termijn uitgebracht (Van Duin en Stoeldraijer, 2012).

De laatste keer dat uitvoerig verantwoording werd afgelegd over de ontwikkeling van de geboorte was rond de bevolkingsprognose van 2006 (De Graaf en Van Duin, 2007). Bij de daaropvolgende prognoses werd minder uitvoerig stilgestaan bij de details in de geboorteontwikkelingen. In deze bijdrage wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn dat er fundamentele veranderingen te verwachten zijn in de vruchtbaarheid van vrouwen en de timing van geboorten.

Bij het opstellen van de geboorteprognose worden tijdreeksen geanalyseerd op basis van gegevens over kalenderjaren (paragraaf 2) en over geboortegeneraties (paragraaf 3). Bij het formuleren van de veronderstellingen over geboorten in de bevolkingsprognose van 2012 is ook gebruik gemaakt van gegevens over verwachtingen van vrouwen over hun kindertal uit het Onderzoek Gezinsvorming 2008 (paragraaf 4). In dit artikel wordt voorts ingegaan op de vruchtbaarheid van vrouwen in een aantal Europese landen (paragraaf 5). In de afsluitende paragraaf worden de geboorteveronderstellingen voor de nationale bevolkingsprognose geformuleerd.

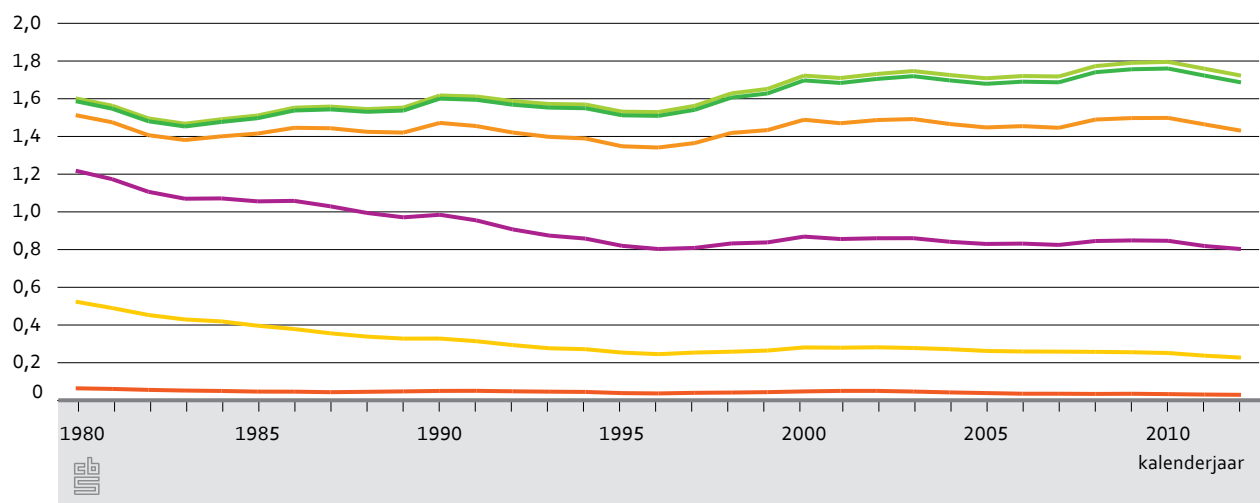
2. Vruchtbaarheidscijfers per kalenderjaar

Ontwikkelingen in de vruchtbaarheid kunnen vanuit twee perspectieven worden geanalyseerd: op basis van gegevens over kalenderjaren (periodeontwikkeling) en op basis van gegevens over geboortegeneraties (cohortontwikkeling). De analyse van kalenderjaargegevens is vooral nuttig voor ontwikkelingen op de korte termijn. Voor de lange termijn is de generatiebenadering het meest geschikt. Aangezien de geboorteprognose zowel de korte als lange termijn zo goed mogelijk beoogt te voorspellen, moet bij het opstellen van de prognose met beide perspectieven rekening worden gehouden.

De bekendste maat voor het vruchtbaarheidsniveau in kalenderjaren is het totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR). Dit is het gemiddelde kindertal per vrouw van een fictieve groep vrouwen voor wie de leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers gelden die in een bepaald kalenderjaar zijn gemeten.

De waargenomen TFR is weergegeven in grafiek 2.1. Tussen 1960 en 1980 was het kindertal flink teruggelopen: het grote gezin raakte uit de mode, (vrijwillige) kinderloosheid was aan een opmars begonnen. Het lage kindertal in de jaren tachtig en begin jaren negentig heeft vooral te maken met uitstelgedrag: het eerste kind kwam op steeds hogere leeftijd van de moeder (Beets et al., 2011). Dat hield tevens verband met het toenemende opleidingsniveau, de stijgende arbeidsparticipatie, en met de mogelijkheden die effectieve geboorteregeling bood (en nog steeds biedt). Vanaf circa 1995 verdwijnt dit uitstelgedrag – de 'plafondleeftijd' komt in zicht: bij nog verder uitstel dalen de conceptiekansen te sterk –, en gaat de TFR stijgen omdat er nog inhaal plaats vindt. Dit laatste proces wordt inmiddels weer verstoord,

2.1 Gemiddeld kindertal per vrouw, cumulatief, op geselecteerde leeftijden

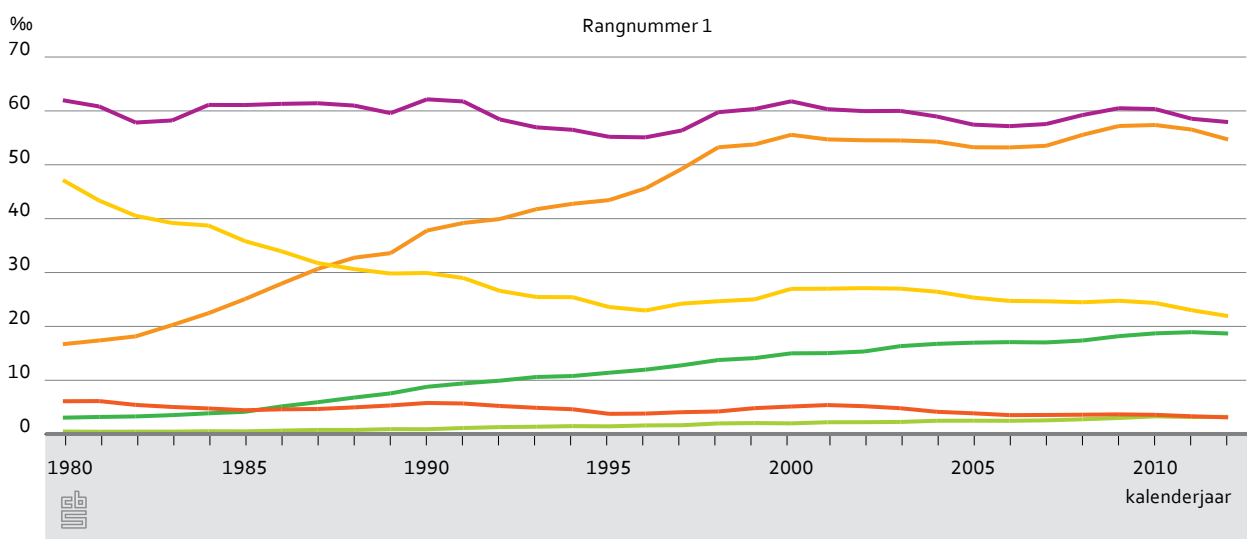
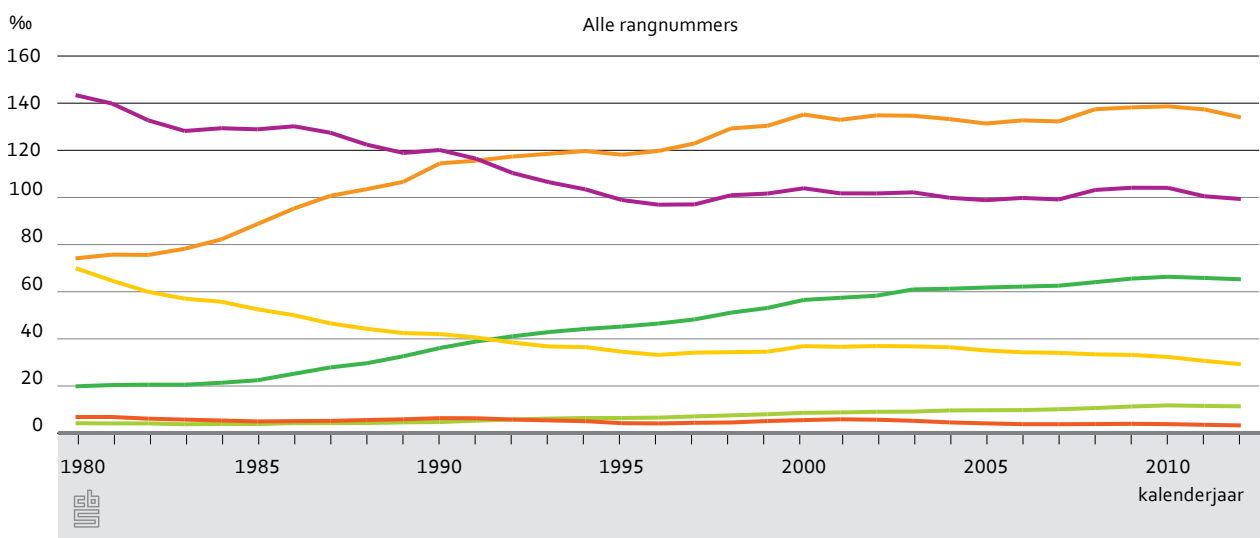
— 20 jaar — 30 jaar — 40 jaar
— 25 jaar — 35 jaar — 50 jaar

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

nu is gebleken dat opnieuw enig uitstel optreedt onder invloed van de economische crisis (De Beer, 2012). Vaak zullen er dan nog wel, op een later moment in het leven, 'uitstelkinderen' worden geboren.

Vanaf medio jaren negentig tot 2000 is de TFR gestegen; in de periode 2000–2005 schommelt deze tussen de 1,70 en 1,75. In de hoogconjunctuur die volgt, neemt de TFR nog verder toe, met een hoogtepunt van 1,79 in 2010. Dat het kindertal pas laat reageert, heeft onder meer te maken met de tijd die het kost om zwanger te raken en de zwangerschapsduur. Na 2010 wordt het effect van de economische crisis zichtbaar: in de jaren 2011 en 2012 daalt de TFR. In grafiek 2.1 zijn naast het totaal vruchtbaarheidscijfer ook de vruchtbaarheidscijfers

2.2 Vruchtbaarheidscijfers naar leeftijdsgroep per 1 000 vrouwen

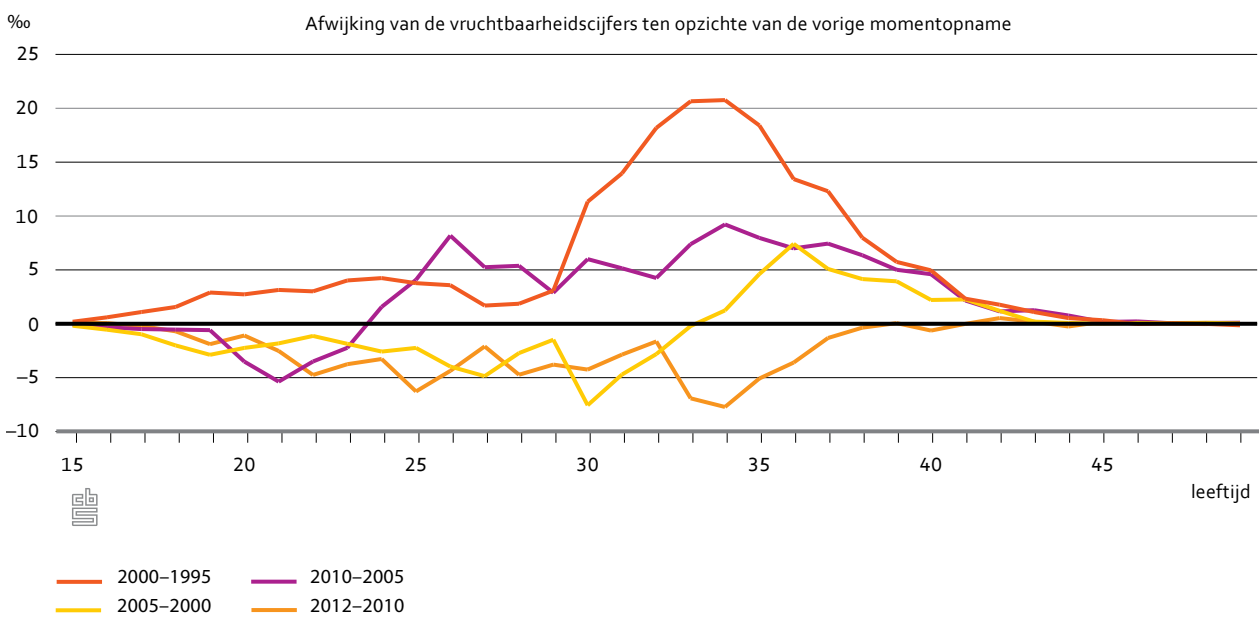
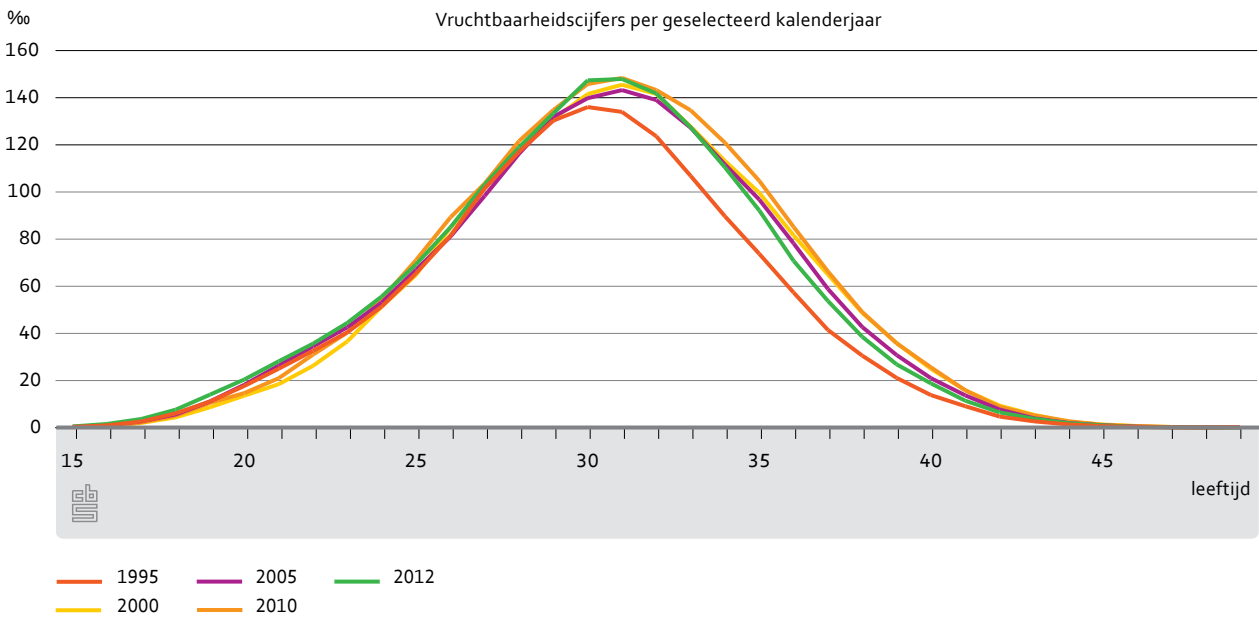
— Jonger dan 20 jaar — 25 tot 30 jaar — 35 tot 40 jaar
— 20 tot 25 jaar — 30 tot 35 jaar — 40 tot 45 jaar

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

voor enkele leeftijden gegeven. Hieruit blijkt dat er een stabilisatie is opgetreden van de vruchtbaarheid tot en met leeftijd 35 jaar. Na die leeftijd vindt er nog enige inhaal plaats.

Veranderingen in de TFR zijn de resultante van uiteenlopende veranderingen in leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers. De vruchtbaarheidscijfers van vrouwen onder de 30 jaar dalen, ongeacht het rangnummer van het kind, in de periode 1980–1995 voortdurend. Vanaf medio jaren negentig is de daling tot stilstand gekomen (grafiek 2.2). De vruchtbaarheidscijfers voor hogere leeftijden stijgen vanaf 1985. Vanaf het begin van deze

2.3 Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers (alle kinderen ongeacht rangnummer), per 1 000 vrouwen

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

eeuw zijn de vruchtbaarheidscijfers van vrouwen van 30 tot 35 jaar gestabiliseerd. Wel heeft er in 2006 nog een lichte stijging plaatsgevonden. Ook van vrouwen van 35 jaar en ouder is, na een langdurige stijging, de vruchtbaarheid in 2011 en 2012 gestabiliseerd.

Grafiek 2.2 zoomt in op de ontwikkeling van de leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers van het eerste kind in de periode 1980–2012. De vruchtbaarheidscijfers op jonge leeftijden vertonen weinig fluctuaties. De stijging van de vruchtbaarheid van vrouwen van 30 tot 35 jaar is in het begin van deze eeuw tot stilstand gekomen. De stijging van de vruchtbaarheid van vrouwen van 35 tot 40 jaar zette in het begin van deze eeuw nog door, maar de stijging zwakt de laatste jaren ook af. Uitstelgedrag onder invloed van de crisis is goed waarneembaar bij de geboorte van de eerste kinderen: voor alle leeftijden is er een daling in 2011 en 2012, behalve voor vrouwen van 35 jaar en ouder. Voor hen is uitstel niet langer mogelijk of wenselijk.

In grafiek 2.3 worden de leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor alle kinderen ongeacht het rangnummer vanuit een andere invalshoek gepresenteerd. Voor elke leeftijd van de vrouw worden de vruchtbaarheidscijfers weergegeven voor 1995, 2000, 2005, 2010 en 2012. Voorts worden de verschillen tussen 2000 en 1995, 2005 en 2000, 2010 en 2005 en tussen 2012 en 2010 weergegeven in grafiek 2.3. De uitkomsten uit grafiek 2.2 worden hiermee uitvergroot. De inhaal van de vruchtbaarheid lijkt ook op oudere leeftijd af te zwakken. Dit duidt op een stabilisering van de vruchtbaarheidspatronen.

3. Vruchtbaarheidscijfers per geboortegeneratie

Voor het begrijpen van de geboorteontwikkelingen op de langere termijn is de generatiebenadering geschikter. Daarbij wordt het vruchtbaarheidsgedrag geanalyseerd per geboortegeneratie (van vrouwen). Ook per geboortegeneratie kan een TFR worden berekend. Dat cijfer is gemakkelijk te interpreteren: hoeveel kinderen heeft een generatie vrouwen uiteindelijk voortgebracht, dat wil zeggen als zij ongeveer 50 jaar oud zijn? Opeenvolgende generaties kunnen dan onderling worden vergeleken, ook op overeenkomstige leeftijden: hoeveel kinderen hadden generaties op 25-, 30-, 35- of 40-jarige leeftijd ter wereld gebracht? Een voordeel van de generatiebenadering is dat de TFR niet beïnvloed wordt door veranderingen in de timing van geboorten, door uitstel en inhaal, zoals wel het geval is in de periodebenadering en die daardoor een onjuist beeld van de onderliggende langetermijnontwikkelingen kan geven.

Een dergelijke cohortanalyse kent methodologische zwakten. De belangrijkste is dat de uiteindelijke TFR's voor de voor het actuele vruchtbaarheidsgedrag meest interessante geboortegeneraties nog niet bekend zijn. Het duurt nog tien jaar voordat de uiteindelijke TFR van geboortegeneratie 1970 bekend is, en nog twintig jaar voordat dit bekend is van de geboortegeneratie 1980. Wel zijn voor deze generaties de 'tussenstanden' op 20- en 30-jarige leeftijd bekend. Dat geeft de mogelijkheid in te schatten of de generatie 1980 uitstelgedrag (tot leeftijd 30) vertoonde ten opzichte van generatie 1970, maar zegt nog niets over de mate van inhaal na de leeftijd van 30 jaar.

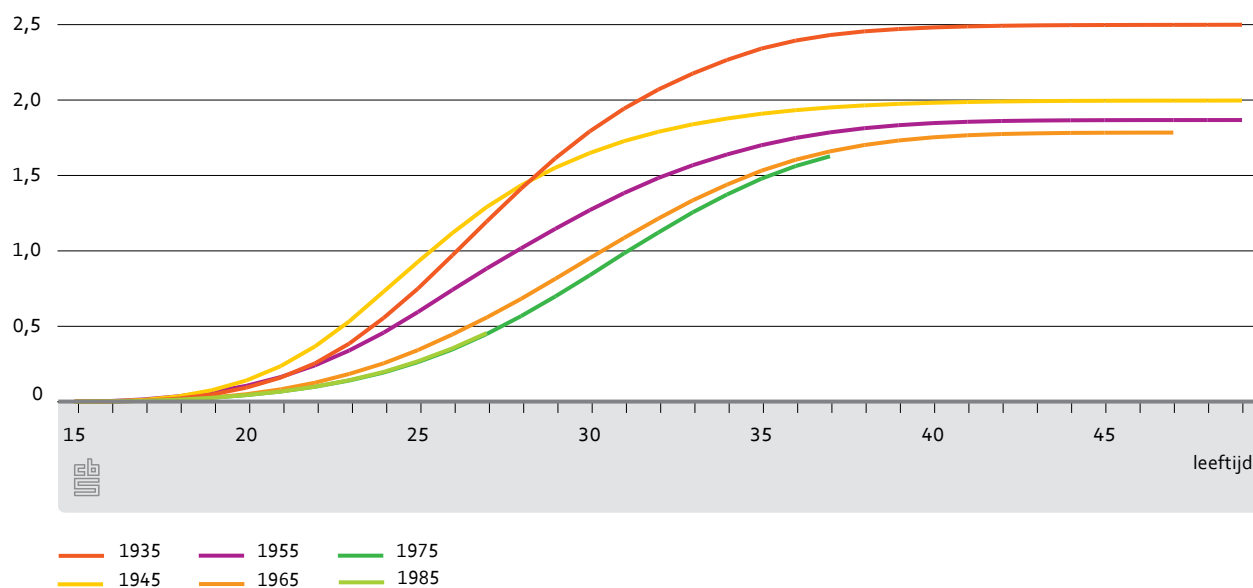
Op grond van de timing van de geboorten in opeenvolgende generaties vrouwen is er weinig verandering te constateren in de levenslopen van vrouwen die vanaf 1970 zijn geboren: de patronen zijn al geruime tijd behoorlijk constant in Nederland (staat 3.1). Daar waar op jonge leeftijd door uitstel 'verlies aan vruchtbaarheid' is opgetreden, is dit op latere leeftijd doorgaans bijna volledig gecompenseerd ten opzichte van voorgaande generaties. Grafiek 3.2 vertelt dat er recent nauwelijks veranderingen zijn geweest. Kortom, er zijn veeleer redenen om te verwachten dat aantal en timing van kinderen zo zal blijven, en dat er geen structurele veranderingen op til zijn. Ook hier is dus geen aanwijzing die erop duidt dat de hypothesen van de bevolkingsprognose moeten worden aangepast. Mochten er wel veranderingen

3.1 Gemiddeld kindertal van vrouwen gerealiseerd op genoemde leeftijden

Kindertal op leeftijd	Geboortegeneratie									
	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
20 jaar	0,14	0,14	0,11	0,07	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04	0,03
25 jaar	0,93	0,76	0,60	0,45	0,34	0,27	0,26	0,27	0,27	
30 jaar	1,65	1,45	1,27	1,13	0,95	0,85	0,84	0,86		
35 jaar	1,91	1,78	1,70	1,65	1,53	1,47	1,48			
40 jaar	1,98	1,88	1,85	1,84	1,75	1,72				
45 jaar	2,00	1,90	1,87	1,86	1,78					

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

3.2 Gemiddeld kindertal per vrouw naar leeftijd voor enkele geboortegeneraties

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

optreden dan zijn deze zeer waarschijnlijk van tijdelijke aard – zoals tijdelijk uitstel zolang de financieel-economische crisis voortduurt – en zullen deze niet of nauwelijks van invloed zijn op het uiteindelijke kindertal: uitstel leidt niet of nauwelijks tot afstel.

Ook het patroon van de geboorte van het eerste kind, het moment in de levensloop dat met kinderen krijgen wordt gestart, is erg stabiel geworden in opeenvolgende geboortegeneraties. Uit staat 3.3 is af te leiden dat vanaf geboortegeneratie 1945 het eerste kind is uitgesteld. Had ruim de helft van alle vrouwen die zijn geboren in 1945 al een eerste kind voor hun 25e, van de vrouwen die zijn geboren vanaf 1970 is pas op 30-jarige leeftijd de helft moeder van ten minste één kind. Voor demografische begrippen is dat een revolutie: een verschuiving van de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind van vijf jaren in een tijdsbestek van 25 jaar. Staat 3.3 laat ook zien dat er in dit patroon vanaf geboortegeneratie 1970, maar eigenlijk al vanaf geboortegeneratie 1965, weinig meer is veranderd.

Uit de cijferopstelling is ook de uiteindelijke (vrijwillige en onvrijwillige) kinderloosheid af te leiden (zie de laatste regel van staat 3.3, met de leeftijd van 45 jaar als graadmeter; de geboorte van het eerste kind na leeftijd 45 is zo gering dat het hier getoonde cijfer nauwelijks meer verandert). Van de vrouwen van geboortegeneratie 1945 is uiteindelijk 12 procent kinderloos gebleven, van degenen die 20 jaar later zijn geboren is dat 18 procent. De stijging kan deels verklaard worden door een toenemende keuze om vrijwillig kinderloos te blijven, vooral onder hoger opgeleiden, maar heeft ook te maken met het feit dat de onvrijwillige kinderloosheid is gestegen ten gevolge van te lang uitstel. Een deel van de te lange uitstellers heeft overigens, soms last minute, nog wel een (eerste) kind gekregen dankzij de nieuwe vruchtbaarheidstechnologie, waaronder IVF (Steenhof en De Jong, 2000).

3.3 Percentage vrouwen dat ten minste 1 kind heeft gekregen op genoemde leeftijden

	Geboortegeneratie									
	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Percentage met ten minste 1 kind op leeftijd	%									
20 jaar	11,6	12,3	9,1	5,7	4,3	4,1	3,9	3,9	3,9	3,1
25 jaar	58,7	50,5	39,6	30,1	23,6	19,3	18,8	19,9	19,6	
30 jaar	82,0	75,8	67,1	61,4	54,7	51,5	51,0	52,0		
35 jaar	87,0	82,8	78,9	77,4	75,3	74,7	74,7			
40 jaar	88,1	85,1	82,4	82,1	81,0	81,3				
45 jaar	88,3	85,4	82,9	82,7	81,8					
Kinderloosheid op leeftijd 45	11,7	14,6	17,1	17,3	18,2					

Bron: CBS, Bevolkingsstatistieken.

4. Verwacht kindertal

Bij het formuleren van de geboorteveronderstellingen voor de nieuwe bevolkingsprognose is ook gebruik gemaakt van gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming. Dit is een survey-onderzoek van het CBS dat om de vijf jaar wordt gehouden. Het laatste onderzoek vond plaats in 2008. In het onderzoek wordt onder andere gevraagd welke verwachtingen vrouwen hebben over hun uiteindelijke kindertal. Aan vrouwen die hun verwachte gezinsgrootte nog niet exact wisten, is gevraagd een minimum en een maximum kindertal aan te geven. Voor de geboorteprognose wordt de minimumvariant van de geboorteverwachtingen als uitgangspunt genomen. Uit onderzoek is gebleken dat voor jonge vrouwen de realisatie meestal achterblijft bij de uitgesproken verwachtingen. Vrouwen van 23 tot 28 jaar overschatten hun verwacht uiteindelijk kindertal al gauw met 10 à 15 procent. Onvruchtbaarheid, een scheiding en het niet (tijdig) vinden van een partner zijn de voornaamste oorzaken (De Beer en Van de Giessen, 1989).

Bij de interpretatie van de percentages uit steekproefonderzoek moet rekening worden gehouden met het feit dat de uitkomsten geen exacte afspiegeling hoeven te zijn van de populatie waaruit de steekproef is getrokken. Hieraan liggen onder meer nonrespons en toevallige steekproeffouten ten grondslag. De vermelde uitkomsten dienen daarom met enige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Grosso modo geldt dat de gepresenteerde cijfers meer inzicht geven in de trend dan in de exactheid van de uitkomsten: de percentages geven vooral de relatieve grootte aan van een bepaalde groep ten opzichte van een andere groep.

Afhankelijk van hun leeftijd hebben vrouwen op een zeker moment al een kleiner of groter deel van het verwacht uiteindelijk kindertal gerealiseerd: vrouwen van 33 tot 38 jaar (geboren in de periode 1970–1974) die in 2008 zijn ondervraagd, hebben een gemiddeld kindertal gerealiseerd van 1,56. In de minimumvariant wordt verwacht dat het uiteindelijke kindertal op 1,78 zal uitkomen (staat 4.1). Vrouwen van 32 jaar of jonger waren ten tijde van het interview in 2008 veel minder ver in het proces van gezinsvorming, waardoor hun gerealiseerd kindertal aanzienlijk lager is. Hoe jonger de vrouw is, hoe hoger het aantal

4.1 Vrouwen naar gemiddeld kindertal en leeftijd

	OG1998		OG2003		OG2008	
	Gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal	w.o. gemiddeld gerealiseerd kindertal	Gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal	w.o. gemiddeld gerealiseerd kindertal	Gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal	w.o. gemiddeld gerealiseerd kindertal
Leeftijd ten tijde van interview						
18-22 jaar	1,75	0,05	1,95	0,05	2,04	0,05
23-27 jaar	1,77	0,35	1,81	0,25	1,92	0,31
28-32 jaar	1,72	0,98	1,71	0,81	1,87	0,93
33-37 jaar	1,81	1,63	1,73	1,46	1,78	1,56
38-42 jaar	1,88	1,86	1,79	1,77	1,78	1,75

Bron: CBS, Onderzoeken Gezinsvorming.

kinderen dat zij nog verwachten, en hoe onzekerder de verwachting. In de staat worden ook uitkomsten weergegeven van het door vrouwen genoemde verwacht uiteindelijk kindertal in de onderzoeken van 1998 en 2003. Duidelijk blijkt dat jonge vrouwen in 2008 gemiddeld meer kinderen verwachtten dan vrouwen in 1998 en 2003 aangaven. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de verwachtingen van vrouwen van 23 tot 28 jaar: in 1998 was het gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal 1,77, in 2003 was het 1,81 en in 2008 1,92. Wel moet worden opgemerkt dat de verwachtingen in 2008 zijn uitgesproken aan het eind van een periode van economische bloei. In perioden van hoogconjunctuur wordt het krijgen van kinderen immers minder vaak uitgesteld, dan wel afgesteld (De Beer, 2012). Ook de geboorterealiseringslagen lagen relatief hoog in 2008 en de twee jaar daarna, maar zijn inmiddels scherp gedaald.

Uit staat 4.2 blijkt dat de meeste jonge vrouwen één of meer kinderen verwachten te krijgen. Het verwacht uiteindelijk kindertal is in 2008 toegenomen ten opzichte van de jonge vrouwen die in 2003 en 1998 hun verwachting uitspraken. Ook hebben meer vrouwen de intentie uitgesproken om uiteindelijk drie of meer kinderen te krijgen. Van de vrouwen van 23 tot 28 jaar verwacht ongeveer 15 procent uiteindelijk kinderloos te blijven, terwijl een op de vijf vrouwen van die leeftijd in 1998 nog aangaf geen kinderen te verwachten. Rond 12 procent verwacht in 2008 uiteindelijk één kind te krijgen. De helft van de vrouwen verwacht een modaal gezin met twee kinderen en één op de vier vrouwen verwacht drie of meer kinderen. Voor vrouwen onder de 28 jaar ligt het aandeel vrouwen dat twee of meer

4.2 Vrouwen naar verwacht uiteindelijk kindertal en leeftijd

	Leeftijd ten tijde van interview				
	18–22 jaar	23–27 jaar	28–32 jaar	33–37 jaar	38–42 jaar
Onderzoek Gezinsvorming in het jaar	%				
Geen kind					
1998	20	20	22	20	17
2003	16	18	20	19	19
2008	11	14	17	16	19
Eén kind					
1998	11	13	12	13	15
2003	9	12	13	16	15
2008	11	12	14	15	16
Twee kinderen					
1998	51	45	45	43	44
2003	50	48	48	46	43
2008	50	48	44	47	43
Drie of meer kinderen					
1998	18	22	21	24	25
2003	25	22	19	20	23
2008	28	26	25	21	23
Totaal aantal vrouwen	abs.=100%				
1998	621	771	860	869	808
2003	379	396	478	523	523
2008	377	392	395	441	496

Bron: CBS, Onderzoeken Gezinsvorming.

kinderen denkt te krijgen rond 75 procent. In hoeverre dit wordt gerealiseerd, hangt af van een aantal demografische en economische factoren. Een van de factoren is dat wordt verwacht dat vrouwen nog actiever zullen worden op de arbeidsmarkt. Het moederschap is steeds minder een reden om met betaald werk te stoppen. Het aandeel vrouwen dat stopt na de geboorte van het eerste kind is drastisch gedaald (Cloïn en Bierings, 2012). Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe kleiner de kans is dat een vrouw haar werk zal verruilen voor het fulltime moederschap. Hoger opgeleide vrouwen zullen veeleer extra uitstellen of kiezen voor (vrijwillige) kinderloosheid of voor een kleiner gezin als de combinatie van werk en gezin als (te) moeilijk wordt ingeschat. Anderzijds zou het kunnen zijn dat juist hoogopgeleide vrouwen zich eerder kinderopvang kunnen permitteren en op die manier werken en een gezin combineren, dan laagopgeleide vrouwen.

In staat 4.3 wordt nader op het opleidingsniveau ingegaan: het verwacht uiteindelijk kindertal naar opleidingsniveau van vrouwen die zijn geboren in de jaren zestig en zeventig. Hoger opgeleide vrouwen hebben het laagste kindertal. Wel moeten de vrouwen van 28 tot 38 jaar nog het meeste realiseren. Het verschil in vruchtbaarheidsgedrag tussen hoger en lager opgeleiden lijkt iets af te nemen tussen de twee geboortegeneraties. Hierbij kan de veranderde samenstelling van de groepen hoog- en laagopgeleide vrouwen een rol spelen. Van de vrouwen geboren in de jaren zestig vormen de hoogopgeleiden nog een vrij selecte groep (27 procent), terwijl vrouwen geboren in de jaren zeventig juist relatief veel hoogopgeleiden tellen (40 procent).

De verandering van de samenstelling van beide groepen vrouwen qua onderwijsniveau wordt weerspiegeld in de kinderloosheid. De verschillen in kinderloosheid worden kleiner bij vrouwen geboren in de jaren zeventig. Dit komt omdat de groep hoger opgeleiden minder homogeen is dan in oudere generaties. Hierdoor daalt de kinderloosheid bij hoogopgeleiden.

4.3 Vrouwen naar verwacht uiteindelijk kindertal, geboorteperiode en onderwijsniveau

	0	1	2	3 of meer	Totaal aantal vrouwen		Gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal	Gemiddeld gerealiseerd kindertal in 2008
	%				abs.=100%	%		
1960–1969 (38–47 jaar)								
Laag	12	20	41	27	304	30	1,99	1,96
Middelbaar	19	14	44	24	426	42	1,77	1,75
Hoog	25	9	44	22	270	27	1,67	1,65
Totaal ¹⁾	18	15	43	24	1004	100	1,81	1,79
1970–1979 (28–37 jaar)								
Laag	13	19	37	31	197	24	1,97	1,55
Middelbaar	15	14	52	20	307	37	1,82	1,39
Hoog	20	14	44	22	331	40	1,73	0,97
Totaal ¹⁾	17	15	46	23	835	100	1,82	1,26

¹⁾ Incl. onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

Hoger opgeleiden realiseren of verwachten uiteindelijk minder kinderen dan lager opgeleiden, en bovendien krijgen zij hun kinderen later. Hoogopgeleide vrouwen gaan uit van een uiteindelijk gemiddeld kindertal van 1,7, laagopgeleide vrouwen komen met 2,0 hoger uit. Gegeven het stijgende onderwijsniveau van vrouwen zal het vruchtbaarheidsgedrag van de hoger opgeleiden een steeds sterker stempel drukken op het niveau en timing van het krijgen van kinderen in Nederland.

Tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen zijn er behalve verschillen in kindertal ook verschillen in relatievorming (staat 4.4). Van de hoogopgeleide vrouwen is een kleiner deel getrouwd dan van de laagopgeleide vrouwen en woont een veel groter deel alleen dan wel niet-gehuwd samen. Niet-gehuwde samenwoners hebben vaak (nog) geen kinderen. Dat niet-gehuwden kinderen krijgen is steeds normaler geworden en vaak wordt er pas getrouwd omdat al een kind geboren of op komst is. Het is daarom niet duidelijk hoe het causale verband ligt. Mogelijk blijven hoogopgeleide vrouwen vaker kinderloos door verschillen in de relatievorming, wat zich ook uit in een lager huwelijkscijfer, maar het kan ook zijn dat ze minder vaak trouwen omdat ze vaker kinderloos blijven. Ook kan worden vermeld dat onder

4.4 Vrouwen naar verwacht uiteindelijk kindertal, relatievorm, geboorteperiode en onderwijsniveau

	0	1	2	3 of meer	Totaal		Gemiddeld verwacht uiteindelijk kindertal	Gemiddeld gerealiseerd kindertal, 2008	
						abs.=100%	%		
1960-1969 (38-47 jaar)	%								
Gehuwd									
Laag	5	18	48	30	193	30	2,20	2,18	
Middelbaar	12	13	47	28	290	45	1,96	1,96	
Hoog	13	7	52	29	165	25	2,00	2,00	
Niet-gehuwd woont samen									
Laag	32	22	27	19	37	28	1,49	1,28	
Middelbaar	28	16	42	14	49	37	1,44	1,44	
Hoog	17	20	44	20	46	35	1,66	1,62	
Niet-gehuwd woont niet samen									
Laag	20	24	31	24	74	33	1,71	1,71	
Middelbaar	35	17	35	14	88	40	1,30	1,25	
Hoog	63	9	22	7	59	27	0,73	0,70	
1970-1979 (28-37 jaar)									
Gehuwd									
Laag	9	14	42	36	101	24	2,17	1,96	
Middelbaar	5	10	59	25	174	41	2,12	1,91	
Hoog	11	15	50	24	154	36	1,96	1,48	
Niet-gehuwd woont samen									
Laag	7	23	43	27	44	20	2,00	1,37	
Middelbaar	23	16	47	15	70	32	1,56	0,86	
Hoog	22	12	48	19	102	47	1,66	0,74	
Niet-gehuwd woont niet samen									
Laag	25	25	25	25	52	27	1,56	0,89	
Middelbaar	32	21	40	8	62	33	1,27	0,55	
Hoog	38	13	29	20	76	40	1,34	0,22	

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

niet-samenwonende vrouwen het aandeel eenoudergezinnen onder laagopgeleiden hoger is dan onder hoogopgeleiden.

De realisatiecijfers van geboorten geven het beeld dat het uiteindelijk kindertal van jonge generaties vrouwen, vanaf geboortjaar 1970, ongeveer stabiel blijft. Wel is er anno 2012, door de slechte economische omstandigheden, sprake van uitstel van vruchtbaarheid onder vrouwen tot 35 jaar. Dit geeft geen aanleiding om een structurele verandering van het vruchtbaarheidspatroon te voorzien. De resultaten van het Onderzoek Gezinsvorming geven een iets ander beeld. Het verwacht uiteindelijk kindertal van 23- tot 28-jarige vrouwen lijkt te stijgen, van 1,77 in 1998 naar 1,81 in 2003 en 1,92 in 2008. Dit suggereert dat het uiteindelijk kindertal van vrouwen die begin jaren tachtig zijn geboren één tot twee tienden hoger zal liggen dan van vrouwen die tien jaar eerder zijn geboren. Het kan echter ook zo zijn dat vrouwen in 2008 optimistischer gestemd waren over de mogelijkheden om hun gewenste kindertal te realiseren dan in 1998 en 2003. Vrouwen van 28 tot 33 jaar verwachtten bijvoorbeeld in 1998 uiteindelijk 1,72 kinderen te krijgen, terwijl hun gerealiseerd kindertal in 2008 (toen ze 38 tot 43 jaar waren) inmiddels op 1,75 lag. Ze hadden hun uiteindelijk kindertal dus onderschat. De vraag is of jonge vrouwen in 2008 dat ook deden.

Op basis van de vruchtbaarheidsverwachtingen naar onderwijsniveau zou een daling van het kindertal voorzien mogen worden. Het aandeel hoger opgeleide vrouwen neemt toe en deze vrouwen verwachten, en blijken, minder kinderen te krijgen dan laag- en middelbaaropgeleide vrouwen. De daling van het totaal gemiddeld kindertal zal echter door de afgenomen homogeniteit naar sociale klasse binnen de groep hoogopgeleide vrouwen worden gedempt. Bovendien zijn de verschillen in vruchtbaarheid tussen de groepen met een verschillend opleidingsniveau te klein om een groot effect op de totale vruchtbaarheid te hebben. In 2011 was 34 procent van de 35- tot 45-jarige vrouwen hoogopgeleid (hbo of hoger), 45 procent was middelbaar opgeleid (havo, vwo, mbo), en 22 procent lager opgeleid (EBB, 2012). Zelfs al stijgt het aantal hoger opgeleiden in deze leeftijden de komende tien jaar tot 50 procent, dan blijft het effect op de verwachte kinderloosheid beperkt tot enkele procentpunten en op het verwacht kindertal tot enkele honderdste kinderen per vrouw per jaar. De veranderende samenstelling naar opleidingsniveau heeft dus een uiterst bescheiden effect op de vruchtbaarheid.

5. Ontwikkelingen in andere landen

Ieder land kent een eigen vruchtbaarheidspatroon en ontwikkelingen daarin (Van de Kaa, 1993). Het kindertal wordt steeds meer gepland en de kwantiteit (van leven) maakt steeds meer plaats voor kwaliteit van leven. In die transitie heeft ieder land een eigen positie en traject. Dat het kindertal in veel westerse landen onder het zogenoemde vervangingsniveau (het kindertal in de volgende generatie dat nodig is om de vorige generatie exact te vervangen) daalde, hield verband met significante en fundamentele veranderingen in de westerse samenleving vanaf 1965, het eerst in het noorden en westen van Europa, maar geleidelijk in steeds meer delen van de zich ontwikkelende wereld. Veranderingen traden op

in tal van structurele, culturele en technologische maatschappelijke ontwikkelingen alsmede in normen- en waardepatronen, onder meer op het punt van huwelijk en gezin. Demografisch vertaalt zich dat in een patroon van relatief vroeg kinderen krijgen naar een patroon van relatief laat kinderen krijgen. De geboorte van het eerste kind werd in eerste instantie uitgesteld en kwam na enige tijd alsnog (inhaal). Uiteindelijk stopt het uitstel- en enige tijd later ook het inhaalproces. Bovendien is er een andere interferentie met relatievorming: door de opkomst van niet-gehuwd samenwonen worden kinderen niet meer per se in een huwelijksverband geboren. Dat alles is mogelijk gemaakt door de komst van effectieve voorbehoedsmiddelen, waaronder de anticonceptiepil.

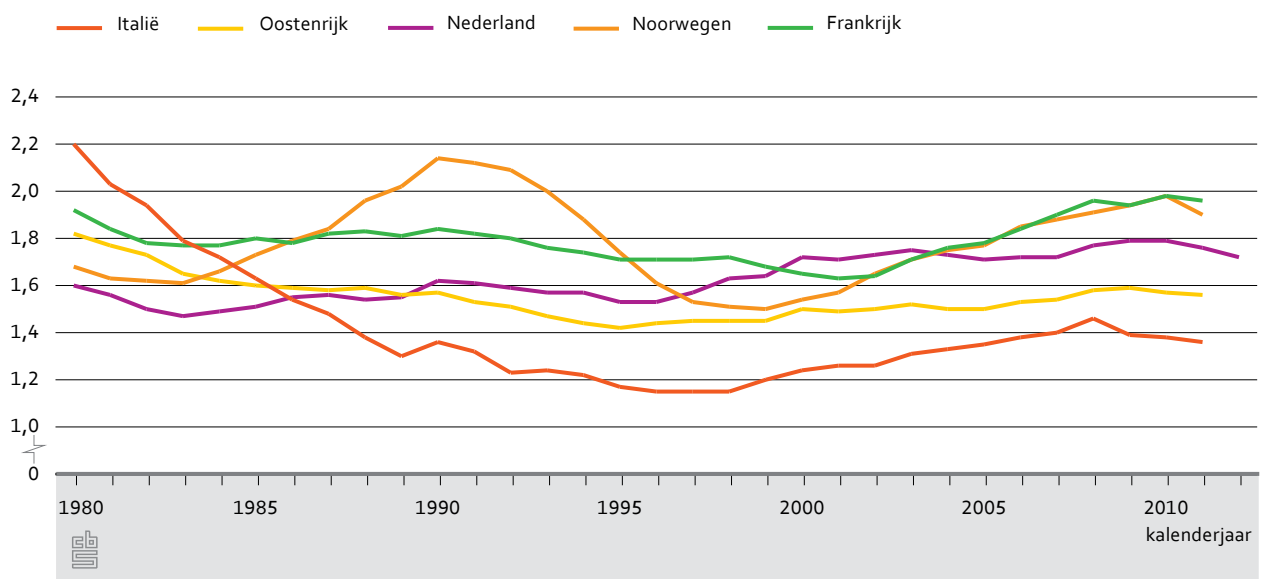
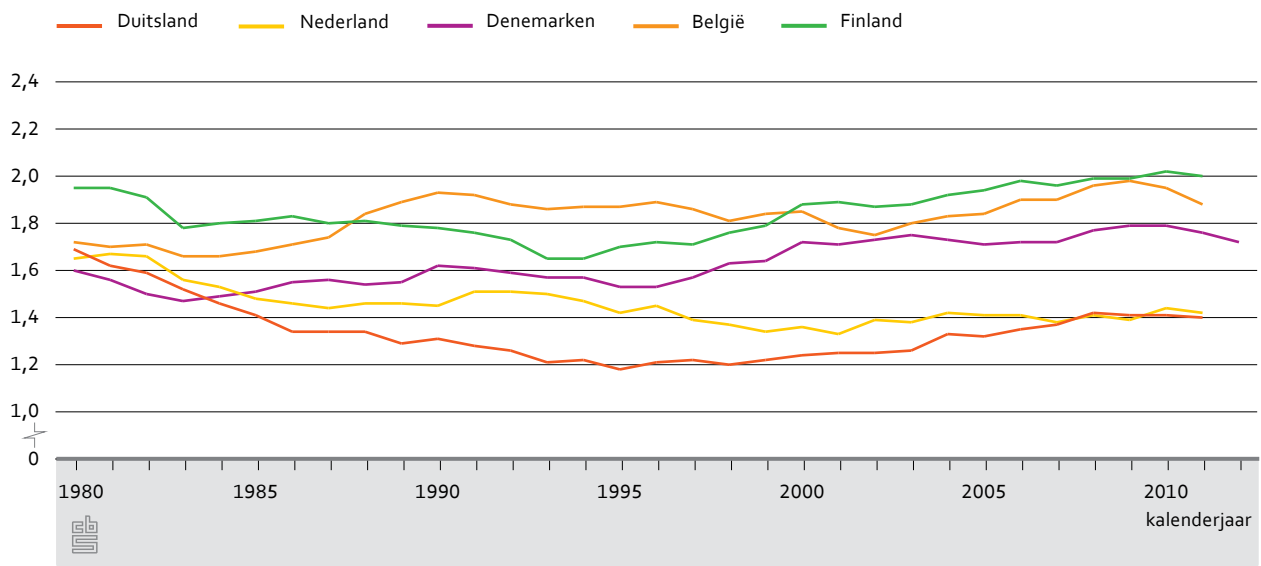
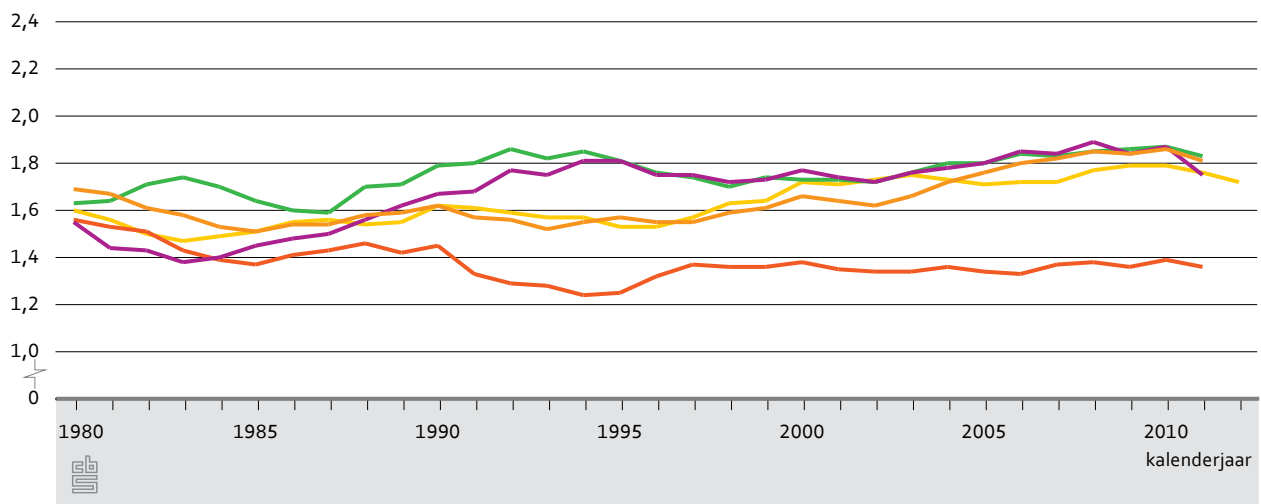
Sinds 1950 is het kindertal wereldwijd gehalveerd (van 5,2 kinderen per vrouw toen, naar 2,6 kinderen nu). Vooral Afrika loopt achter op het niveau dat overal elders al nauwelijks meer boven de twee ligt. Maar ook in Afrika is de transitie begonnen. Europa is het verst: het kindertal ligt er al geruime tijd onder het vervangingsniveau. Nederland heeft voor Europese begrippen een relatief hoog kindertal. Omdat landen, zoals zojuist aangegeven, een eigen positie en traject kennen in hun demografische transitie, is het lastig om landen onderling te vergelijken. Het ene land is pas begonnen op de weg van het patroon van vroeg naar laat kinderen krijgen, het andere land is daar al bijna mee klaar.

In grafiek 5.1 is te zien dat de Nederlandse cijfers vroeg daalden en inmiddels weer op een relatief hoog niveau liggen. Er zijn tussen landen aanzienlijke verschillen, maar het patroon wijst in dezelfde richting. De vorm van die curve heeft immers ook te maken met de veranderende timing van kinderen krijgen (Beets et al., 2011). Nederland behoort tot de groep landen met de hoogste (gemiddelde) leeftijden van de moeder bij de geboorte van het eerste kind. Dat houdt overigens ook verband met de lage incidentie van tienerzwangerschappen in ons land. Omdat de transitie van vroeg naar laat kinderen krijgen in Nederland zo goed als voltooid is, is nu de tijd aangebroken dat er inhaal plaatsvindt. Andere landen bevinden zich in een eerdere fase van die transitie. Zodra ook daar die transitie is voltooid (lees: de leeftijd bij eerste kind niet verder stijgt) zal het (periode-)kindertal stijgen.

Bovenstaande cijfers beschrijven de periode-TFR, omdat cijfers over vruchtbaarheid per geboortegeneratie slechts voor een beperkt aantal landen met goede registraties beschikbaar zijn. De TFR wordt dus door uitstel van geboorten beïnvloed. Bongaarts & Sobotka (2012) hebben een methode ontwikkeld waarmee ze bij een stijgende leeftijd bij de geboorte van het eerste kind de (periode-)TFR kunnen corrigeren. Daarmee kan een betere inschatting worden gemaakt van het uiteindelijk te realiseren kindertal. De ons omringende wereld is dan als volgt te karakteriseren:

- In Scandinavië ligt het gemiddeld kindertal rond 2,0. Moeders krijgen hun eerste kind als ze gemiddeld 28 tot 29 jaar oud zijn. In Zweden is dat overigens gepaard gegaan met een opvallende golfbeweging, mede naar aanleiding van (tijdelijke) wijzigingen in de financiering van ouderschapsverlofregelingen (Beets, 2008).
- Dit kindertal en deze leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind geldt ook voor Frankrijk, terwijl in het Verenigd Koninkrijk het kindertal ook op dat niveau ligt maar de gemiddelde leeftijd ligt er tussen 27 en 28 jaar, mede vanwege het relatief hoge aantal tienerzwangerschappen.
- In Duitsland en Oostenrijk ligt het kindertal rond de 1,6 en de leeftijd bij eerste kind tussen 28 en 29 jaar, in België rond 1,9, respectievelijk tussen 27 en 28 jaar, in Oost-Europa rond 1,6 à 1,7, respectievelijk 26 à 28 jaar, en in Zuid-Europa rond 1,5 à 1,7, respectievelijk 28 à 30 jaar.
- Voor Nederland geldt een kindertal van circa 1,75 en het eerste kind komt als de vrouw tussen 29 en 30 jaar is.

5.1 Gemiddeld kindertal per vrouw voor enkele Europese landen

Bron: Eurostat.

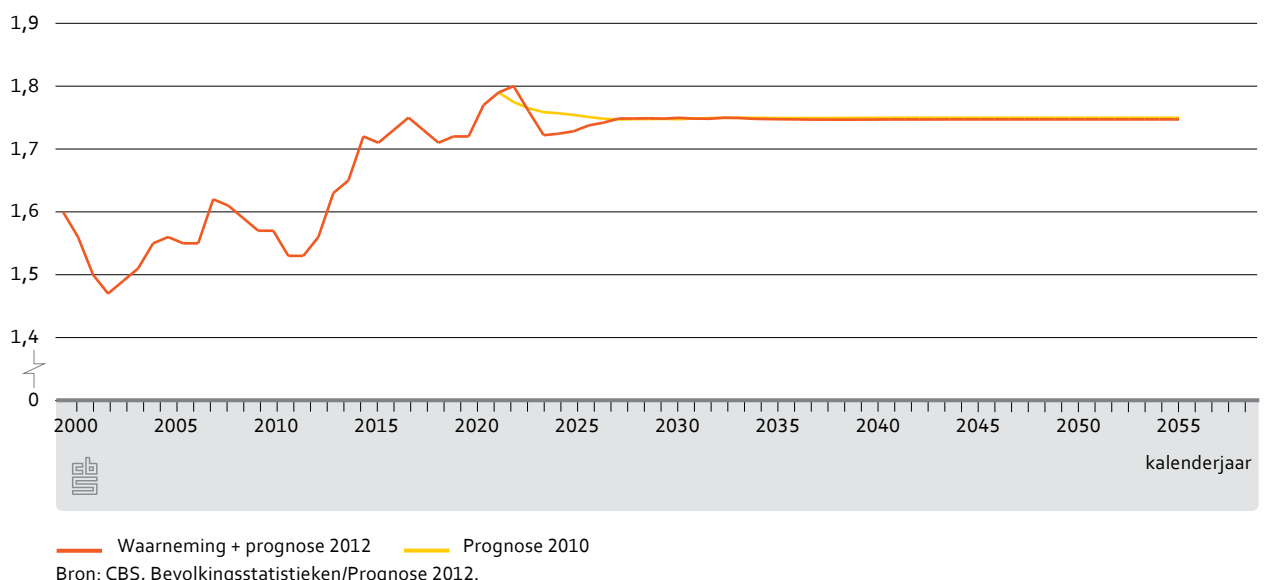
Bongaarts & Sobotka concluderen dat de stijgingen van de TFR in andere Europese landen te maken hebben met het einde van het uitstel van geboorte van het eerste kind, waardoor de neerwaartse invloed die dat uitstel op de periode-TFR heeft wegvalt. Nederland loopt in die demografische transitie voor binnen Europa. In ons land kwam het uitstelgedrag al vanaf midden jaren negentig ten einde, waardoor de TFR begon te stijgen. Daarom geeft de stijgende TFR in omringende landen geen aanleiding om ook voor Nederland van een structurele verdere toename uit te gaan.

6. Hypotheseformulering

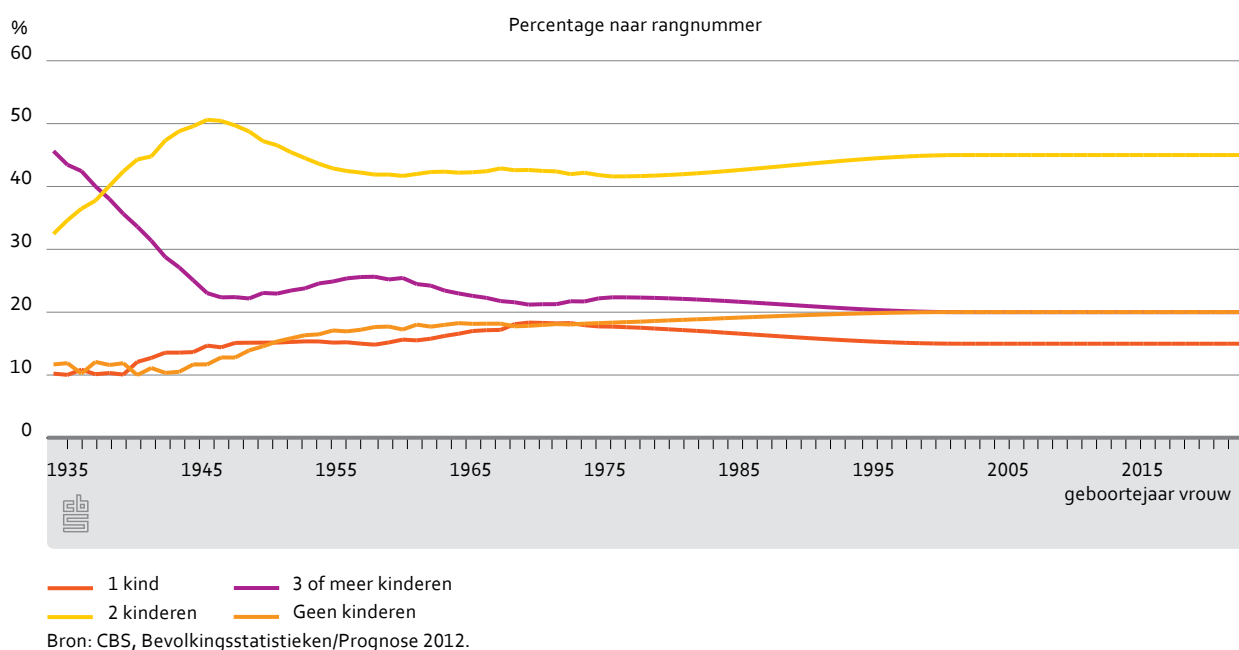
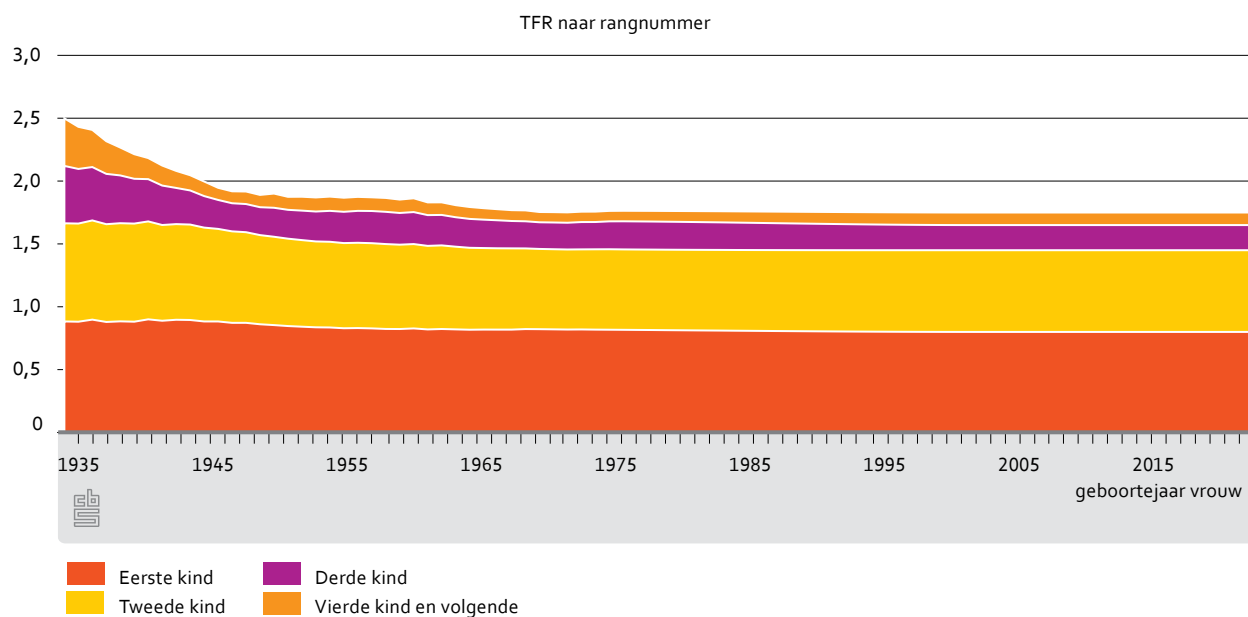
Meer dan een decennium geleden zijn voor de laatste keer ten behoeve van de nationale bevolkingsprognose de veronderstellingen over de geboorte bijgesteld. In de prognose van 1998 werd het uiteindelijk kindertal per vrouw in de limietgeneratie ingesteld op 1,70. In de prognose van 2000 werd dat verhoogd tot 1,75 omdat de waargenomen inhaal iets sterker bleek dan eerder was geraamd. Daarbij gold ook dat het einde van de daling van de vruchtbaarheid op jonge leeftijd tot staan was gekomen. In het afgelopen decennium zijn vooral de structurele (langetermijn-)trends stabiel geworden.

De trends die blijken uit het Onderzoek Gezinsvorming lijken te wijzen op een mogelijke stijging van de vruchtbaarheidscijfers voor de jongere generaties. Het verwacht uiteindelijk kindertal van vrouwen van 23 tot 28 jaar steeg van 1,77 in 1998 en 1,81 in 2003 naar 1,92 in 2008. Een probleem met deze cijfers is dat ze zijn bepaald op basis van steekproefonderzoek met onzekerheidsmarges, en dat de mate van onder- of overschatting van het uiteindelijk

6.1 Gemiddeld kindertal per vrouw

6.2 Kindertal per geboortegeneratie vrouwen, waarneming en prognose 2012

kindertal over de tijd niet stabiel hoeft te zijn. De stijging van het verwacht kindertal in het Onderzoek Gezinsvorming is daarom te onzeker om nu te besluiten tot een opwaartse bijstelling van de prognoseveronderstellingen, vooral ook omdat de realisaties vooralsnog een dergelijke stijging niet laten zien. Het wordt interessant om te zien hoe de effecten van de economische neergang doorwerken in de geboorteverwachtingen van het Onderzoek Gezinsvorming van 2013.

Niet-westerse allochtonen hebben een hoger kindertal dan autochtonen en hun aandeel in de bevolking groeit. Het verschil van hun vruchtbaarheid met die van de autochtonen neemt echter af. Bovendien hebben westerse allochtonen een lager gemiddeld kindertal.

Voor de prognose van 2006 werd beargumenteerd dat het netto effect van allochtonen op het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer gering is en dat er ook voor de toekomst geen grote invloed te verwachten is (De Graaf en Van Duin, 2007). De ontwikkelingen sindsdien geven geen aanleiding om deze verwachting bij te stellen.

Kortom, er zijn zowel uit de nationale en internationale waarnemingen, als vanuit surveyonderzoek naar mogelijk toekomstig gedrag geen sterke aanwijzingen gevonden om fundamentele en structurele veranderingen te verwachten in het patroon van kinderen krijgen. Ook in de in 2012 gepresenteerde prognose is het gemiddeld kindertal daarom ingesteld op 1,75 voor de limietgeneratie (grafieken 6.1 en 6.2). Eén op de vijf vrouwen zal kinderloos blijven, 15 procent van de vrouwen zal een gezin met één kind hebben. Het gezin met twee kinderen is het modale gezin, dat bij 45 procent van de vrouwen zal worden aangetroffen. Grotere gezinnen zijn een uitzondering (20 procent). De timing van het eerste kind wordt ingesteld op gemiddeld 29,5 jaar.

7. Conclusies

De thans bestaande leeftijdspecifieke vruchtbaarheidspatronen lijken zich van generatie op generatie te herhalen. Dat betekent ook dat de vruchtbaarheidscijfers per kalenderjaar stabiliseren. Wel zou er zo nu en dan een 'storm' kunnen opsteken, zoals vandaag de dag met de financieel-economische crisis, die tot een (tijdelijke) verstoring kan leiden. Deze vertaalt zich in enig uitstel, maar waarschijnlijk wordt vervolgens een inhaalrace ingezet. De generaties van 1960 en 1965 hebben het uitstel ten opzichte van de voorgaande generatie (1955) bijvoorbeeld vrijwel volledig ingehaald. Latere generaties wijken daar niet of nauwelijks van af. De analyse van Bongaarts & Sobotka suggereert ook dat de vruchtbaarheidstransitie, waarbij de periode-TFR eerst daalt doordat de leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen wordt uitgesteld en daarna weer oploopt als dit uitstel ten einde komt, voor Nederland eind jaren negentig is afgerond. Dit klopt met het beeld dat er voor de generaties geboren na 1965 geen gedragsveranderingen meer zichtbaar zijn. Maar dat hoeft natuurlijk nog niet te betekenen dat er in de toekomst geen nieuwe veranderingen zullen optreden. Nieuwe transities blijven mogelijk.

Het zou natuurlijk kunnen zijn dat de komende jaren nieuw beleid wordt ontwikkeld dat, al dan niet bedoeld, tot ander gezinsvormend gedrag leidt. Er zijn geen aanwijzingen dat dit zo zal zijn. Effecten van beleid kunnen legio zijn en zijn meestal moeilijk in te schatten. Een verdere verhoging van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, bijvoorbeeld, zou tot een lager kindertal kunnen leiden als het daardoor moeilijker wordt om werk en gezin te combineren. Als het gepaard gaat met verruiming van de kinderopvang zou dit het geboortecijfer juist kunnen stimuleren. Maar als het beleid op dit vlak vaak wisselt, kan dat ervoor zorgen dat ouders niet meer weten waar ze op kunnen rekenen en verlaagt dat mogelijk juist weer het geboortecijfer (Mills et al., 2011). Voor de prognose is derhalve verondersteld dat er geen grote positieve of negatieve beleidseffecten zijn.

Literatuur

Beer, J. de, 2012, Crisis in de economie, crisis in relatie- en gezinsvorming? In: *Bevolkingstrends*, 12 november 2012. CBS, Den Haag/Heerlen.

Beer, J. de en G.J. van de Giessen, 1989, Van geboorteverwachtingen naar geboorteprognoses, In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 37(7), blz. 19–30. CBS, Den Haag/Heerlen.

Beets, G., 2008, Nu een hoger kindertal kan evenwichtige leeftijdsopbouw verstoren. In: *Demos*, 24(3), blz. 2–4.

Beets, G., J. Schippers and E. te Velde, 2011, *The future of motherhood: late fertility and consequences*. Dordrecht: Springer.

Bongaarts, J. and T. Sobotka, 2012, A demographic explanation for the recent rise in European fertility. *Population and Development Review* 38(1), blz. 83–120.

Cloin, M. en H. Bierings, 2012, De combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken. In: Merens, A., M. Hartgers en M. van den Brakel (red.), *Emancipatiemonitor 2012*, SCP / CBS, Den Haag.

Duin, C. van en L. Stoeldraijer, 2012, *Bevolkingsprognose 2012–2060: langer leven, langer werken*. Den Haag/Heerlen: Webpublicatie 13 december 2012. CBS, Den Haag/Heerlen.

EBB (2012), StatLinetabel *Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst geslacht en leeftijd* op basis van enquête beroepsbevolking (EBB), www.cbs.nl.

Graaf, A. de en C. van Duin, 2007, Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte. In: *Bevolkingstrends*, 55(1), blz. 45–56. CBS, Den Haag/Heerlen.

Kaa, D.J. van de, 1993, The second demographic transition revisited: theories and expectations. In: G. Beets et al. (eds.), *Population and Family in the Low Countries 1993*. European Studies of Population, 5, blz. 81–126. Swets & Zeitlinger, Lisse.

Mills, M., R.R. Rindfuss, P. McDonald and E. te Velde, 2011, Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives, *Human Reproduction Update*, 17(6), blz. 848–860

Steenhof, L. en A.H. de Jong, 2000, Afstel door uitstel: (kinder)loos alarm? In: *Maandstatistiek van de bevolking*, 48(1), blz. 9–22. CBS, Voorburg/Heerlen.

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
–	Nihil
–	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2012–2013	2012 tot en met 2013
2012/2013	Het gemiddelde over de jaren 2012 tot en met 2013
2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2012 en eindigend in 2013
2010/'11–2012/'13	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2010/'11 tot en met 2012/'13

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70, fax 070 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2013.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.